

.Uniwersytet Warszawski
Wydział Lingwistyki Stosowanej

Autoreferat rozprawy doktorskiej

mgr Alicja Witorska

Interpunkcja w aktach prawnych ogłaszanych w Dzienniku Ustaw Rzeczypospolitej Polskiej

Promotor: prof. dr hab. Zygmunt Saloni

Warszawa 2019

Akty prawne ogłoszone w Dzienniku Ustaw Rzeczypospolitej Polskiej wchodzą do polskiego systemu prawa stanowionego. Mają określoną strukturę merytoryczną i graficzną ustaloną w rozporządzeniu Prezesa Rady Ministrów z dnia 20 czerwca 2002 r. w sprawie „Zasad techniki prawodawczej” (Dz. U. z 2016 r. poz. 283) (dalej ZTP). W ZTP opisano znaki interpunkcyjne występujące w strukturze tekstu. Na przykład *myślnik* w wyliczeniu kolumnowym oznacza poszczególne części podziału wewnętrznego w obrębie *litery* (jednostki kompozycyjnej tekstu aktu prawnego). Jako znak występujący w tym miejscu w tekście ma specjalną nazwę: *tiret*. Termin *tiret* jest w ZTP stosowany także na oznaczenie jednostki kompozycyjnej tekstu mniejszej od litery.

Struktura tekstu aktu prawnego jest bardzo ważna – precyzyjne wyodrębnienie poszczególnych części tekstu aktu prawnego wpływa na jego właściwe powoływanie przez prawników. Z oczywistych względów nie reguluje się stosowania interpunkcji w strukturze merytorycznej aktu prawnego. Piszący mogą się opierać na zwyczajowych regułach interpunkcyjnych zawartych w „Wielkim słowniku ortograficznym PWN” pod redakcją Edwarda Polańskiego (2016) (dalej WSO PWN). Jednak te reguły opracowano na podstawie przykładów z literatury pięknej składających się najwyżej z kilkunastu słów. W WSO PWN nie uwzględniono aktów prawnych, w których zdania mające ponad sto słów nie są rzadkością. Czy zwyczajowe zasady interpunkcyjne są wystarczające dla autorów skomplikowanych zdań?

W tradycji językoznawczej podkreśla się związek znaków interpunkcyjnych z mową. Natomiast w doktrynie prawniczej nie ma odwołania do mowy, interpunkcja służy wskazywaniu relacji składniowych (Malinowski 2008). W opracowaniach językoznawczych i słownikach opisano znaki interpunkcyjne, ich funkcje w tekście i zasady ich stosowania, ale nie przedstawiono wyczerpującej definicji pojęcia. Autorzy odwołują się do różnych terminów, np. *znaki pisarskie*, *znaki interpunkcyjne*, *znaki przestankowe*, *język mówiony* i *język pisany*, *mowa* i *pismo*, *tekst*, *znaczenie*, ale nie piszą, co to oznacza, że znak interpunkcyjny jest znakiem. Przykładem terminu różnie stosowanego w aktach prawnych powszechnie obowiązujących i w innych tekstach jest *tiret* (Saloni 2015, Witorska 2014). Sami prawnicy podają wykluczające się rozumienia tego terminu (np. Kuczma 2013, Radosławski 2013).

Ponieważ istnieją rozbieżności w rozumieniu pojęć i terminów, potrzebne jest ustalenie pryncypiów i definicji oraz inwentarza znaków interpunkcyjnych. Służy temu analiza teoretyczna przeprowadzona w czterech pierwszych rozdziałach rozprawy doktorskiej – na podstawie wybranej literatury językoznawczej, a także prac z zakresu antropologii słowa, semiotyki, kognitywistyki.

Celem rozprawy doktorskiej jest opisanie interpunkcji w aktach prawnych ogłaszanych w Dzienniku Ustaw Rzeczypospolitej Polskiej oraz ustalenie, jak reguły interpunkcyjne przedstawione w WSO PWN są realizowane w praktyce w tekstach aktów prawnych przez legislatorów zatrudnionych w Sejmie Rzeczypospolitej Polskiej oraz w administracji rządowej, czyli w ministerstwach i Rządowym Centrum Legislacji. Aby opisać interpunkcję, przeprowadzam badania empiryczne. Wnioski z tych badań opisuję w piątym rozdziale rozprawy.

W pierwszym rozdziale przytaczam wybrane definicje interpunkcji proponowane przez językoznawców i prawnika. W opracowaniach polskiej interpunkcji zazwyczaj opisuje się reguły interpunkcyjne stosowane przez piszących zwyczajowo. Obecnie uważa się, że podstawowy zbiór reguł interpunkcyjnych znajduje się we wstępie do WSO PWN. Opierają się na nich także redaktorzy aktów prawnych ogłaszanych w Dzienniku Ustaw Rzeczypospolitej Polskiej.

Zasady interpunkcyjne określają, jak są stosowane znaki interpunkcyjne. Stanisław Jodłowski (w istocie autor tych zasad) uznaje je za istotne składniki tekstu, które pozwalają właściwie go zrozumieć i wygłosić (Jodłowski 2002). Jednak posługuje się także zamiennie terminem *znaki przestankowe* i uznaje, że ich podstawową funkcją jest funkcja logiczno-składniowa (*ibidem*). Używając określenia *znaki przestankowe*, podkreśla związek tych znaków z mową, ale jednocześnie stwierdza, że stosuje się je na podstawie kryteriów składniowych. Zauważa paralelę między intonacją w mowie i interpunkcją w piśmie (*ibidem*). Terminami *znaki pisarskie*, *znaki interpunkcyjne* lub *znaki przestankowe* posługują się zamiennie także inni badacze (np. Jadacka 2006, Łuczyński 2016, Malinowski 2016, Podracki 2005, Polański i in. 2010). Te określenia występują także w słownikach. Takie podejście wskazuje na pewną niekonsekwencję lub ambiwalencję.

Wydaje się, że znaki przestankowe występują właśnie w mowie w postaci pauz o różnej długości. Ale po to, aby określić konstrukcję zdań, nie potrzebujemy odwoływać się do właściwości mowy: tonu wypowiedzi, rytmiki, intonacji. Do tego jest potrzebna znajomość reguł składniowych. Używanie dziesięciu różnych znaków graficznych do oznaczenia pauzy oddechowej czy intonacji jest zbędne. Każdy z tych znaków pełni różne funkcje, np. cudzysłów występuje w piśmie, a nie w mowie. Używa się go do wyodrębnienia cytatu w tekście. Choć badacze opisują znaki interpunkcyjne jako występujące w tekście, w piśmie, często powołują się na mowę. Podkreślają, że w tekście chodzi o treść, o znaczenie.

Prawnik Andrzej Malinowski nie odwołuje się do mowy (Malinowski 2008). Jego zdaniem interpunkcja, inaczej punktacja, pokazuje relacje składniowe. Nie pełni funkcji ekspresywnej (przekazania uczuć) ani rytmicznej (wskazania sposobu odczytania tekstu), bardzo istotna jest jej funkcja semantyczna. Nawet niewielka zmiana punktacji (np. dodanie czy pominięcie przecinka) może całkowicie zmienić znaczenie zdania (*ibidem*).

Wszyscy jednak się zgodzą, że w tekście chodzi o znaczenie, a znaki interpunkcyjne pomagają w jego zrozumieniu. Dlatego w drugim rozdziale opisuję, czym są pismo i mowa oraz znak i znaczenie. W opisie pisma i mowy powołuję się m.in. na wybrane ustalenia wielkiej teorii piśmienności (*the Great Theory of Literacy*) (np. Goody 2011, Olson 1994/2011, Ong 1982/2011). Uczeni ci określili specyficzne cechy oralności i piśmienności oraz uznali, że istnieją głębokie różnice pomiędzy mową i pismem. Pismo zachowuje tylko niektóre właściwości mowy – formy werbalne: fonemy, leksemy i składnię. Nie oddaje ono intencji mówiącego i sposobu, w jaki coś zostało powiedziane (Olson 1994/2011).

Pismo nie duplikuje mowy, jest autonomicznym systemem graficznym, którego podstawowym celem jest komunikowanie znaczenia (Coulmas 2003). Pismo nie reprezentuje ani mowy, ani języka, jak się powszechnie sądzi, ale myśl (Battestini 1997). Pismo wprowadza systematyczne połączenie układu znaków umieszczonych w przestrzeni (Harris 2014). Znaki są wytworem ludzkiego działania. Powstają dzięki bodźcom ze świata przetwarzanym w mózgu człowieka. Mają różne formy: głosową lub pisaną (*ibidem*).

W wyniku percepcji świata i ludzkiego działania w mózgu człowieka powstają sieci powiązań, które są aktywowane dzięki temu, że człowiek ma w mózgu język (Duch 2009). Język jest czystą strukturą pewnych funkcji mózgu ludzkiego, choć ma naturę niematerialną (Grucza 2017). Nie istnieją język mówiony i język pisany (Bakuła 2008). Istnieją mowa i pismo, mówienie i pisanie, tekst mówiony i pisany.

Antropolodzy słowa oddzielają mowę i pismo. Wspólne dla obu systemów jest pojęcie znaku. Można więc sformułować ogólniejsze pytanie: czym jest znak? W dalszej części drugiego rozdziału rozprawy analizuję wybrane tradycje semiotyczne ze szczególnym uwzględnieniem poglądów Charlesa Sandersa Peirce'a (1997) i Ferdynanda de Saussure'a (1916/1961) oraz Jacques'a Derridy (1967/1999). Jednak w obrębie semiotyki nie stworzono definicji znaku językowego. Zasadne wydaje się pytanie, czy znaki interpunkcyjne są tylko znakami graficznymi. A może są znakami semiotycznymi? Czy mają znaczenie? W opisie znaków i znaczenia opieram się na koncepcjach znaku językowego i znaczenia zaproponowanych przez Sebastiana Shaumyana (2006) i Roya Jackedoffa (2002).

Centralnym znakiem w zdaniu jest słowo (choć wyodrębnienie słów bywa trudne). Jeśli uznamy za referenta znaku interpunkcyjnego funkcję, jaką ten znak pełni w tekście, taki znak stanie się znakiem semiotycznym. Jak pisze Ivan Fónagy (2001), współczesna interpunkcja jest systemem semiotycznym, który powstał kilka stuleci temu i wciąż się rozwija. Początkowo ten system składał się z mocnej, średniej i słabej kropki używanych w tekście, aby ułatwić jego wygłoszenie (były to więc, ściśle rzecz ujmując, znaki przestankowe). Fónagy uważa, że znaki interpunkcyjne spełniają określone funkcje w tekście: , ; : oznaczają granice frazy, ; . : oznaczają granice zdania, , ; : – oznaczają wyliczenie, – () oznaczają komentarz. Można potraktować je jako znaki semiotyczne, które biorą udział w tworzeniu znaczenia gramatycznego. Znaki i znaczenie są związane z tekstem.

Różnicom i podobieństwom między tekstami aktów prawnych a innymi tekstami pisanymi po polsku jest poświęcony trzeci rozdział rozprawy doktorskiej. Analizuję wybrane propozycje teoretyczne dotyczące tekstu pisanego (np. Mayenowa 1973, 1978, Dobrzyńska 1993, 2001) oraz tekstu specjalistycznego (np. Bartmiński i Niebrzegowska-Bartmińska 2009, Lukszyn 2003, Zieliński 1999). Przyjmuję, że tekst aktu prawnego jest tym, co napisane, zgodnie z łacińską etymologią *textus*. Składa się ze znaków, które mają formy graficzne i znaczenie i wchodzą ze sobą w relacje. Strukturę aktu prawnego określają ZTP.

Znaki interpunkcyjne mają przewidziane miejsce w tej strukturze – są składnikami jednostek kompozycyjnych tekstu aktu prawnego. Poza tymi kontekstami znaki interpunkcyjne są używane zgodnie z powszechnie przyjętymi regułami interpunkcyjnymi stosowanymi w tekstach pisanych. Z porównania obu rodzajów tekstów wynika, że specjalistyczny tekst aktu prawnego spełnia kryteria językoznawcze sformułowane dla tekstu pisanego.

Kształtowanie się polskiej interpunkcji przedstawiam w rozdziale czwartym. Znaki interpunkcyjne wprowadzili w Polsce do tekstu w XVI w. drukarze. I to oni przez długi czas kształtowali zwyczaj w tym zakresie. Pierwsze wydawnictwa normatywne pojawiły się w XIX w. W XX w. Stanisław Jodłowski ustalił inwentarz znaków interpunkcyjnych i zasady polskiej interpunkcji obowiązujące do dziś. Analiza diachroniczna wskazuje, że choć w XX w. nastąpiło przejście od intonacyjnego przestankowania do składniowej interpunkcji, został podtrzymany związek znaków interpunkcyjnych z mową.

W ostatnim rozdziale przedstawiam wyniki badań empirycznych. Analizuję, jak jest stosowana interpunkcja w aktach prawnych ogłaszanych w Dzienniku Ustaw Rzeczypospolitej Polskiej. Konteksty wystąpienia znaków interpunkcyjnych opisuję w analizie porównawczej, w której źródło normatywne stanowi WSO PWN. Opieram się na korpusie tekstów

opublikowanych w 2018 r. i na początku 2019 r. przez Rządowe Centrum Legislacji na stronie internetowej <https://www.rcl.gov.pl>. Korpus do analizy porównawczej liczy ponad 100 tys. słów. Przeprowadzam także analizę ilościowo-jakościową znaków interpunkcyjnych na podstawie korpusu tekstów aktów prawnych złożonego z ponad 25 tys. słów. Otrzymane dane porównuję z danymi z korpusu tekstów naukowych i popularnonaukowych o liczbie 25 tys. słów (Łuczyński 1999).

We współczesnych tekstach naukowych i popularnonaukowych i w tekstach aktów prawnych dominuje kropka i przecinek. Kropka jest znakiem końca wypowiedzenia, przecinki zaś oddzielają jego części składowe. W tekstach naukowych i popularnonaukowych jest więcej kropek, ponieważ zdania w tych tekstach są krótsze. Zdania w aktach prawnych są długie, występuje w nich dużo rozbudowanych fraz nominalnych. W tekstach aktów prawnych jest mniej przecinków, ponieważ często używa się w nich zhierarchizowanych fraz nominalnych nieoddzielanych przecinkiem.

W tekście aktu prawnego przecinek najczęściej występuje jako znak podwójny wydzielający wyrażenie typowe dla takiego tekstu: *o którym mowa w*. Na drugim miejscu znajduje się wtrącenie także wyodrębniane za pomocą dwóch przecinków. W analizowanych przykładach konstrukcje z przecinkiem w większości są schematyczne.

W tekstach aktów prawnych trzecią pozycję zajmuje średnik. Wysoka frekwencja wynika z tego, że średnikiem kończą się punkty w strukturze tekstu. W korpusie literatury naukowej i popularnonaukowej średnik pojawia się rzadko. Inne znaki interpunkcyjne: dwukropek, myślnik, nawias i cudzysłów mają zbliżoną liczbę wystąpień w korpusie aktów prawnych. Są one typowymi znakami redakcyjnymi występującymi w tekście w określonych funkcjach.

Porównanie korpusu aktów prawnych i korpusu tekstów naukowych i popularnonaukowych pokazuje, że znaki interpunkcyjne często oznaczają punkty węzłowe w tekście. Aby użyć ich poprawnie, trzeba znać reguły interpunkcyjne, które są związane z konstruowaniem sensu w wypowiedzeniu oraz w całym tekście. Reguły interpunkcyjne są stosowane w tekstach aktów prawnych właściwie i na ogół wystarczają do rozstrzygnięcia kwestii związanych z użyciem znaków interpunkcyjnych.

W analizowanym korpusie tekstów aktów prawnych większość stanowiły zdania wielokrotnie złożone. Opieranie się w takim przypadku na pauzach oddechowych jest właściwie niemożliwe. Dlatego zaproponowana przez Andrzeja Malinowskiego definicja

interpunkcji odwołująca się do relacji i związków składniowych występujących w tekście aktu prawnego wydaje się uzasadniona. Podkreślanie związku znaków interpunkcyjnych z mową jest w dużej mierze kwestią tradycji. W odniesieniu do tekstów aktów prawnych można z tej tradycji zrezygnować

Zakończenie rozprawy doktorskiej stanowią wnioski. Przedstawiam pokrótce rozwój znaków interpunkcyjnych, które ze znaków oznaczających pierwotnie pauzy w mowie przekształciły się w znaki służące do określania relacji składniowych w tekście. Znaki interpunkcyjne są symbolami, które łączymy z innymi znakami w procesie tworzenia tekstu. Termin *znaki interpunkcyjne* proponuję odnosić do znaków w tekście, *znaki przestankowe* zaś do znaków w mowie. Sądzę także, że byłoby kształcące utworzenie korpusu trudnych i niejednoznacznych przykładów, które mogłyby posłużyć do opisanego i wyjaśnienia działania mechanizmów interpunkcyjnych.

Bibliografia

- Bakula K., 2008, *Mówione ≈ pisane: komunikacja, język, tekst*, Wydawnictwo Uniwersytetu Wrocławskiego, Wrocław
- Bartmiński J. i Niebrzegowska-Bartmińska S., 2009, *Tekstologia*, Wydawnictwo Naukowe PWN, Warszawa
- Battestini S., 1997, *Écriture et texte. Contribution africaine*, Les Presses de l'Université Laval, Québec/Paris
- Coulmas F., 2003, *Writing Systems. An Introduction to Their Linguistic Analysis*, Cambridge University Press, Cambridge
- Derrida J., 1967/1999, *O gramatologii*, Wydawnictwo KR, Warszawa
- Dobrzyńska T., 1993, *Tekst. Próba syntezy*, Instytut Badań Literackich Polskiej Akademii Nauk, Warszawa
- Dobrzyńska T., 2001, *Tekst [w:] Współczesny język polski*, Wydawnictwo Uniwersytetu Marii Curie-Skłodowskiej, Lublin
- Duch W., 2009, Neurocognitive Informatics Manifesto [w:] *Series of Information and Management Sciences*, California Polytechnic State University, 8th Int. Conf. on Information and Management Sciences, Kunming-Banna, Yunan, China, <http://cogprints.org>
- Fónagy I., 2001, *Languages Within Language: An Evolutive Approach*, John Benjamins Publishing Company, Amsterdam/Philadelphia
- Goody J.R., 2011, *Poskromienie myśli nieoswojonej*, Państwowy Instytut Wydawniczy, Warszawa
- Grucza F., 2017, *Dzieła zebrane*, t. 3, *O języku, językach i lingwistyce*, Wydawnictwo Naukowe Instytutu Komunikacji Specjalistycznej i Interkulturowej, Uniwersytet Warszawski, Warszawa
- Harris R., 2014, *Racjonalność a umysł piśmienny*, Wydawnictwa Uniwersytetu Warszawskiego, Warszawa
- Jackedoff R., 2002, *Foundations of Language: Brain, Meaning, Grammar, Evolution*, Oxford University Press, New York
- Jadacka H., 2006, *Poradnik językowy dla prawników*, Wydawnictwo Naukowe Semper, Warszawa
- Jodłowski S., 2002, *Zasady interpunkcji*, Wydawnictwo Tomasz Strutyński, Kraków
- Kuczma P., 2013, Nawet Sejm popełnia błędy, redagując prawo, *Rzeczpospolita* z 13 września 2013 r.

- Lukszyn J., 2003, *Parametry analizy tekstów specjalistycznych*, Katedra Języków Specjalistycznych, Wydział Lingwistyki Stosowanej i Filologii Wschodniosłowiańskich, Uniwersytet Warszawski, Warszawa
- Łuczyński E., 2016, Dlaczego nasza interpunkcja sprawia kłopoty piszącym, *Poradnik Językowy*, z. 4, s. 43–55
- Malinowski A., 2008, *Redagowanie tekstu prawnego*, Wydawnictwo Prawnicze LexisNexis, Warszawa
- Malinowski M., 2016, O uchybieniach interpunkcyjnych (bez pobłażania), *Poradnik Językowy*, z. 4, s. 57–69
- Mayenowa R., 1973, *Semiotyka i struktura tekstu*, red., Zakład Narodowy im. Ossolińskich, Wrocław
- Mayenowa R., 1978, *Tekst – język – poetyka*, red., Zakład Narodowy im. Ossolińskich, Wrocław
- Olson D.R., 1994/2011, *Papierowy świat. Pojęciowe i poznawcze implikacje pisania i czytania*, Wydawnictwa Uniwersytetu Warszawskiego, Warszawa
- Ong W.J., 1982/2011, *Oralność i piśmienność: słowo poddane technologii*, Wydawnictwa Uniwersytetu Warszawskiego, Warszawa
- Peirce C.S., 1997, *Wybór pism semiotycznych*, Warszawa
- Podracki J., 2005, *Nowy słownik interpunkcyjny języka polskiego z zasadami przestankowania*, Świat Książki, Warszawa
- Polański E. i in., 2010, *Poradnik interpunkcyjny*, Videograf Edukacja, Katowice
- Radosławski R., 2013, Trudna sztuka legislacji, *Rzeczpospolita* z 29 października 2013 r.
- Saloni Z., 2015, Terminy (użycie precyzyjne a użycie potoczne) – o wyrazie tირet i wyrazach zbliżonych, *Studia Semiotyczne*, nr XXVIII–XXIX, s. 283–301
- de Saussure F., 1916/1961, *Kurs językoznawstwa ogólnego*, Państwowe Wydawnictwo Naukowe, Warszawa
- Shaumyan S., 2006, *Signs, Mind, and Reality*, John Benjamins Publishing Company, Amsterdam/Philadelphia
- Witowska A., 2014, Czym jest tირet?, *Język Polski*, z. 4, s. 303–313
- Zieliński M., 1999, Języki prawne i prawnicze [w:] *Polszczyzna 2000. Orędzie o stanie języka na przełomie tysiącleci*, Ośrodek Badań Prasoznawczych, Uniwersytet Jagielloński, Kraków